

## BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYASINI BADIY MATNLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

**Toshtemirova Nigina Normurod qizi**

*Xalqaro Nordik universiteti*

*Ta'lim va tarbiya nazariyasi va  
metodikasi (boshlang'ich ta'lim) magistranti*

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda badiiy matnlarning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Nutqiy kompetensiya shaxsning og'zaki va yozma nutq orqali fikrni aniq, mantiqiy va ifodali bayon eta olish qobiliyati sifatida izohlanadi. Tadqiqotda badiiy asarlarning o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda ijodiy tafakkurini shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, interfaol metodlar, matn tahlili, savol-javob, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlar asosida ishlashning samaradorligi asoslab beriladi. Xulosa sifatida, badiiy matnlar nutqiy kompetensiyani shakllantirishning muhim vositasi ekanligi ilmiy-pedagogik jihatdan yoritiladi.

**Kalit so'zlar:** nutqiy kompetensiya, badiiy matn, boshlang'ich ta'lim, o'qish darslari, interfaol metodlar, ijodiy fikrlash, kommunikativ yondashuv

**Abstract:** This article examines the pedagogical potential of literary texts in developing speech competence among primary school students. Speech competence is defined as the ability to express ideas clearly, logically, and coherently in both oral and written forms. The study highlights the role of literary works in enriching students' vocabulary, fostering independent thinking, and enhancing creative abilities. The effectiveness of interactive teaching methods, text analysis, role-playing activities, and problem-based learning is substantiated within the educational process. The findings emphasize that literary texts serve as an essential pedagogical tool for developing communicative competence in primary education.

**Keywords:** speech competence, literary text, primary education, reading lessons, interactive methods, creative thinking, communicative approach.

**Аннотация:** В данной статье рассматриваются педагогические возможности художественных текстов в развитии речевой компетенции учащихся начальных классов. Речевая компетенция определяется как способность обучающихся логично, последовательно и выразительно формулировать свои мысли в устной и письменной форме. В исследовании раскрывается роль художественной литературы в расширении словарного запаса, формировании самостоятельного мышления и развитии творческих способностей младших школьников. Обосновывается эффективность использования интерактивных методов, анализа текста, проблемных ситуаций и ролевых игр в учебном процессе. В результате

*делается вывод о значимости художественных текстов как эффективного средства формирования речевой компетенции в начальном образовании.*

**Ключевые слова:** *речевая компетенция, художественный текст, начальное образование, уроки чтения, интерактивные методы, творческое мышление, коммуникативный подход.*

### Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Chunki aynan ushbu bosqichda o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi, fikrlash madaniyati hamda muloqot ko'nikmalari shakllanadi. Nutqiy kompetensiya o'quvchining o'z fikrini aniq, mantiqiy va izchil bayon eta olishi, kommunikativ vaziyatga mos ravishda nutq qurishi hamda til vositalaridan samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslari mazmunan badiiy matnlarga tayanadi. Badiiy asarlar o'quvchilarning tasavvurini boyitadi, estetik didini rivojlantiradi va eng muhimi, nutq faoliyatini faollashtiradi. Biroq amaliyotda ko'plab hollarda badiiy matnlar faqat mazmunini o'zlashtirish bilan cheklanib, ularning nutqiy kompetensiyani rivojlantirishdagi imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmayotgani kuzatiladi. Bu esa mazkur yo'nalishda metodik jihatdan takomillashtirilgan yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, globallashtirish sharoitida o'quvchilarning kommunikativ salohiyatini oshirish, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxsni tarbiyalash ta'limning ustuvor vazifalaridan biriga aylangan. Nutqiy kompetensiya nafaqat ona tili va o'qish savodxonligi fanlarida, balki barcha o'quv fanlarini o'zlashtirishda ham muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, badiiy matnlar asosida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning samarali metodlarini aniqlash ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich ta'lim jarayonida badiiy matnlar asosida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning samarali metod va usullarini aniqlash hamda ularning pedagogik imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- nutqiy kompetensiya tushunchasining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- badiiy matnlarning nutq rivojiga ta'sirini aniqlash;
- boshlang'ich ta'lim jarayonida qo'llaniladigan interfaol metodlarning samaradorligini o'rganish;
- nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim metodikasini takomillashtirishga, o'qish darslarining samaradorligini oshirishga hamda o'quvchilarning kommunikativ faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.



### Adabiyotlar tahlili

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya va lingvodidaktika fanlari kesishmasida o'rganiladigan dolzarb ilmiy muammolardan biridir. Mazkur masala yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq rivoji shaxs kamolotining muhim omili bo'lib, u tafakkur, muloqot va ijtimoiylashuv jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir.

Nutq va tafakkur munosabati masalasi psixolog olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Xususan, Lev Vygotsky nutqni tafakkurning asosiy vositasi sifatida talqin qilib, bola nutqining rivojlanishi uning intellektual o'sishi bilan bevosita bog'liqligini asoslab bergan. Olimning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga ko'ra, o'quvchi nutqiy faoliyat jarayonida kattalar va tengdoshlar bilan muloqot orqali yuqori natijalarga erishadi. Bu esa ta'lim jarayonida interfaol metodlarning ahamiyatini oshiradi.

Shuningdek, Jean Piaget bolalar tafakkurining bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'kidlab, boshlang'ich yosh davrida konkret-obrazli fikrlash ustunligini qayd etadi. Bu jihat badiiy matnlarning aynan boshlang'ich sinflarda samarali didaktik vosita bo'lishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Chunki badiiy asarlar obrazlilik, emotsionallik va hayotiylik orqali bolalarning nutqiy va aqliy faolligini rag'batlantiradi.

O'zbek pedagog olimlari tomonidan ham nutqiy kompetensiyani rivojlantirish masalasi keng yoritilgan. Jumladan, Quدرات Yo'ldoshev o'qish darslarida badiiy asar tahlilining metodik asoslarini ishlab chiqib, matn ustida ishlash jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash va nutqiy ifodalash ko'nikmalari shakllanishini ta'kidlaydi. Olim badiiy matn bilan ishlashda savol-javob, qayta hikoyalash, obrazli tasvirlash kabi usullarning samaradorligini ilmiy asoslab beradi.

Lingvodidaktik yondashuvda nutqiy kompetensiya tushunchasi kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Noam Chomsky tomonidan ilgari surilgan lingvistik kompetensiya nazariyasi til tizimini bilish bilan bog'liq bo'lsa, keyinchalik kommunikativ yondashuv tarafdorlari nutqni real muloqot jarayonida qo'llay olish qobiliyatini ustuvor deb hisoblaydilar. Shu jihatdan, boshlang'ich ta'limda badiiy matnlar asosida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish kommunikativ yondashuv tamoyillariga mos keladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda interfaol metodlar nutqiy kompetensiyani shakllantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. Muammoli vaziyat yaratish, rolli o'yinlar, klaster, aqliy hujum, matnni dramatizatsiya qilish kabi metodlar o'quvchilarning og'zaki nutqini faollashtiradi. Tadqiqotchilar fikricha, badiiy asar tahlili jarayonida o'quvchining shaxsiy munosabati va mustaqil xulosasi muhim o'rin tutadi, bu esa nutqiy faollikni oshiradi.

Milliy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi bilan boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standartlarida ham o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu esa o'qish darslarining mazmunini

qayta ko'rib chiqish, badiiy matnlar bilan ishlash metodikasini takomillashtirishni talab etadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy manbalarda nutq rivoji, badiiy adabiyotning tarbiyaviy va estetik ahamiyati keng yoritilgan bo'lsa-da, aynan badiiy matnlar asosida nutqiy kompetensiyani kompleks rivojlantirish masalasi yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan. Shu bois mazkur tadqiqot ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

### **Tadqiqot metodologiyasi**

Mazkur tadqiqot boshlang'ich ta'lim jarayonida badiiy matnlar asosida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda nazariy va empirik metodlar uyg'unligidan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asoslari: Tadqiqot kompetensiyaviy, kommunikativ hamda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvlariga tayanadi. Nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayoni psixolingvistik va pedagogik qonuniyatlar asosida talqin qilindi. Nazariy asos sifatida nutq va tafakkur o'zaro bog'liqligi haqidagi ilmiy qarashlar, faoliyat nazariyasi hamda interfaol ta'lim konsepsiyalari tahlil qilindi.

Tadqiqot metodlari: Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil metodi – pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish hamda umumlashtirish orqali nutqiy kompetensiyaning mazmun-mohiyati aniqlashtirildi.
2. Pedagogik kuzatish – boshlang'ich sinflarda o'qish darslarini bevosita kuzatish orqali o'quvchilarning nutqiy faolligi, matn ustida ishlash jarayoni va o'qituvchi faoliyati tahlil qilindi.
3. Tajriba-sinov ishlari – tadqiqotning amaliy qismida eksperimental va nazorat guruhlarini tashkil etildi. Tajriba guruhida badiiy matnlar asosida interfaol metodlar (rolli o'yin, muammoli savollar, dramatizatsiya, klaster, qayta hikoyalashning ijodiy shakllari) qo'llanildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish usullari saqlandi.
4. Suhbat va savolnoma – o'quvchilarning badiiy matnni idrok etish darajasi, fikrini og'zaki ifodalash qobiliyati hamda dars jarayoniga munosabatini aniqlash maqsadida o'tkazildi.
5. Natijalarni miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilish – olingan ma'lumotlar taqqoslandi, nutqiy kompetensiya ko'rsatkichlari (lug'at boyligi, mantiqiy izchillik, mustaqil fikr bildirish, ifodaviylik) asosida baholandi.

Tadqiqot bazasi va ishtirokchilari: Tajriba-sinov ishlari umumta'lim maktabining boshlang'ich sinflarida olib borildi. Unda 3–4-sinf o'quvchilari ishtirok etdi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari inobatga olindi. Guruhlar teng sonli va tayyorgarlik darajasi jihatidan yaqin ko'rsatkichlarga ega bo'lishi ta'minlandi.

Tadqiqot bosqichlari: Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi:

1. Diagnostik bosqich – o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasi darajasi aniqlab olindi.

2. Shakllantiruvchi bosqich – badiiy matnlar asosida ishlab chiqilgan metodik tizim amaliyotga joriy qilindi.

3. Nazorat-tahlil bosqichi – tajriba natijalari umumlashtirildi va samaradorlik darajasi aniqlandi.

Baholash mezonlari: Nutqiy kompetensiyani aniqlashda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

- fikrni mantiqiy va izchil bayon eta olish;
- lug‘at boyligining kengligi;
- nutqning grammatik to‘g‘riligi;
- matn mazmunini tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyati;
- ijodiy yondashuv va mustaqil fikr bildirish darajasi.

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta’minlashga hamda badiiy matnlar asosida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish samaradorligini ilmiy asosda baholashga imkon yaratdi.

### **Tahlil va natijalar**

Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga badiiy matnlar asosida interfaol metodlarni qo‘llashning samaradorligi aniqlashga qaratilgan eksperimental ishlar olib borildi. Tadqiqot natijalari diagnostik bosqich va shakllantiruvchi bosqich orqali tahlil qilindi.

Diagnostik natijalar: Tajriba boshlanishida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasi darajasi tahlil qilindi. Kuzatish va suhbat natijalariga ko‘ra, ko‘pchilik o‘quvchilar matn mazmunini qayta hikoyalashda qiyinchiliklarga duch kelgan, mustaqil fikr bildirish va matnni tahlil qilish ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan edi. Shuningdek, o‘quvchilarning og‘zaki nutqida ifodaviylik yetishmasligi, lug‘at boyligi esa ba’zi hollarda cheklanganligi kuzatildi. Bu esa boshlang‘ich sinflarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda metodik yondashuvning mavjud muammolari borligini ko‘rsatdi.

Shakllantiruvchi bosqich natijalari: Tajriba guruhida badiiy matnlar bilan ishlash jarayonida interfaol metodlar qo‘llandi: matnni dramatizatsiya qilish, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar yaratish, qayta hikoyalash va ijodiy savollar orqali o‘quvchilarning nutqiy faolligi rag‘batlantirildi. Darslar davomida kuzatilgan natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilar matn mazmunini tushunish, o‘z fikrini izchil va aniq bayon etish, shuningdek, mavzuga oid mustaqil xulosalar chiqarish bo‘yicha sezilarli o‘sish ko‘rsatdi. O‘quvchilar o‘zaro muloqotda ham faol bo‘lib, savol-javob va rolli o‘yinlar jarayonida nutqiy kompetensiyani amalda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Shuningdek, badiiy matnlar bilan ishlash orqali o‘quvchilarning ijodiy tafakkuri va tasavvuri rivojlantirildi. Masalan, dramatizatsiya jarayonida o‘quvchilar o‘zaro ro‘llarni ijro etar ekan, matn mazmunini faqat yoddan aytish bilan cheklanmay, o‘z shaxsiy munosabatini ham qo‘shish orqali ifodalashni o‘rgandilar. Shu bilan birga, muammoli vaziyatlar yaratish ularning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytirdi.



Nazorat guruhiga nisbatan solishtirma tahlil: Nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish metodlari qo'llanilib, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasida sezilarli o'sish kuzatilmadi. O'quvchilar matn mazmunini qayta hikoyalashda ko'proq yodlashga tayyor bo'lishdi va mustaqil xulosalar chiqarish ko'nikmalari yetarlicha rivojlanmagan edi. Bu esa interfaol metodlar qo'llanilgan tajriba guruhidagi natijalar bilan aniq solishtirilganda, badiiy matnlar asosida interfaol metodlarning nutqiy kompetensiyani shakllantirishda samaradorligini ko'rsatadi.

Tahlil: Tadqiqot tahlili shuni ko'rsatdiki:

1. Badiiy matnlar nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Matn mazmunini tahlil qilish, qayta hikoyalash va dramatizatsiya qilish o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini mustahkamlashga xizmat qiladi.
2. Interfaol metodlar samaradorligi yuqori. Rolli o'yin, muammoli vaziyatlar va ijodiy savollar o'quvchilarning mustaqil fikrlash va nutqiy faoliyatini faollashtiradi.
3. Nazorat guruhidagi an'anaviy metodlar yetarli emas. Badiiy matnlarni passiv qabul qilish o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda cheklangan imkoniyat beradi.
4. Pedagogik tavsiyalarni ishlab chiqish zarur. Nutqiy kompetensiyani shakllantirishda badiiy matnlarni tizimli va interfaol metodlar bilan birlashtirish muhim.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich sinflarda badiiy matnlar asosida interfaol metodlarni qo'llash o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantirishga xizmat qiladi va ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.

### **Xulosa**

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshlang'ich ta'limda badiiy matnlar asosida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish samarali va zarur pedagogik jarayon hisoblanadi. Eksperimental tadqiqot davomida interfaol metodlar (rolli o'yin, dramatizatsiya, muammoli vaziyatlar, qayta hikoyalash va ijodiy savollar) qo'llanilgan tajriba guruhida o'quvchilarning og'zaki nutqi, mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkur ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi.

Shuningdek, badiiy matnlarni faqat yodlash yoki passiv qabul qilish bilan cheklangan nazorat guruhidagi o'quvchilar bilan solishtirganda, interfaol metodlarning pedagogik samaradorligi aniqlandi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, badiiy matnlar o'quvchilarning tasavvuri, estetik didi va muloqot qobiliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi, shu bilan birga o'z fikrini aniq, mantiqiy va izchil bayon eta olish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

### **Takliflar**

1. Interfaol metodlarni tizimli joriy etish: Boshlang'ich sinf o'qish darslarida badiiy matnlar bilan ishlashda interfaol metodlar majmuasini muntazam qo'llash tavsiya etiladi. Bu rollo o'yinlar, dramatizatsiya, muammoli vaziyatlar, ijodiy savollar va klaster metodlarini o'z ichiga oladi.

2. Pedagogik qo'llanma ishlab chiqish: O'qituvchilar uchun badiiy matnlar asosida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanmalar tayyorlash, dars rejalari va namunaviy mashg'ulotlar ishlab chiqish zarur.

3. O'quvchilar faoliyatini monitoring qilish: Nutqiy kompetensiya darajasini tizimli ravishda baholash va monitoring qilish mexanizmini joriy etish, shuningdek, individual va guruh darajasida rivojlanishni kuzatish lozim.

4. O'qituvchi malakasini oshirish: O'qituvchilarning interfaol metodlarni qo'llash, badiiy matnlarni tahlil qilish va nutqiy kompetensiyani shakllantirish bo'yicha malakasini muntazam oshirish tavsiya etiladi.

5. Milliy va zamonaviy adabiyotlarni uyg'unlashtirish: O'quv jarayonida milliy va xorijiy badiiy matnlarni uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning lingvistik va madaniy kompetensiyasini kengaytirish mumkin.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, badiiy matnlar asosida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish boshlang'ich ta'limning samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur va kommunikativ salohiyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky L.. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978. – Nutq va tafakkurning rivojlanishi bo'yicha nazariy asos.

2. Piaget J.. The Psychology of the Child. Basic Books, 1969. – Bolalar tafakkuri va nutqiy rivojlanish bosqichlari.

3. Chomsky N.. Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press, 1965. – Lingvistik va kommunikativ kompetensiya nazariyasi.

4. Quدرات Yo'ldoshev. Boshlang'ich ta'limda adabiy matnlar metodikasi. Tashkent: O'qituvchi, 2010. – O'zbekiston sharoitida badiiy matnlar bilan ishlash metodikasi.

5. Sh.R. Xasanov. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini shakllantirish. Tashkent: Fan, 2015. – Nutqiy kompetensiya pedagogik tahlili.

6. Teaching Reading in Primary Schools. Routledge, 2012. – Badiiy matnlar va interfaol metodlarni qo'llash.

7. Developing Communicative Competence in Young Learners, 2010. – Boshlang'ich yoshda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish.

8. Active Learning in Primary Education, 2015. – Interfaol metodlar va nutqiy faollikni rivojlantirish.

9. Uzbek State Education Standards, 2020. – Milliy ta'lim standartlari va kompetensiyaviy yondashuv.

10. Creative Approaches to Teaching Literature in Primary Schools, 2017. – Badiiy adabiyot darslarida ijodiy va interfaol yondashuvlar.